

5. Szövegvizsgálatok kései latin krónikákban

KISS SÁNDOR

Valamely szöveg intellektuális minőségéről keletkező benyomásunk bizonyos mértékig összefügg a szöveg belső utalási és tagolási rendszerével. Ezt az elvileg könnyen belátható igazságot itt adott szövegfajtán illusztráljuk, szerkesztési típusok elkülönítése és részletesebb empirikus vizsgálat céljából. A szemléltetésül felhasznált szöveganyag kései latin nyelven írt narratív művekből áll, melyeknek ismert a kronológiája, s nagyjából kitapintható a kulturális háttér is, amelybe illeszkednek. A kiválasztott részletekben az eseményelmondás és az elbeszélői kommentár kapcsolata viszonylag egyszerűen elemezhető, annál is inkább, mivel a szövegek kevéssé művelt szerzőktől származnak, akik ráadásul egy olyan hagyományos írásnormához kénytelenek alkalmazkodni, melytől az általuk beszélt latin – majd preromán – mindinkább eltávolodik. Az illusztrációk elsősorban a koraközépkori krónikairódműveket képviselik: szerepel Iordanes VI. századi történetíró gótok történetét feldolgozó krónikája (*Getica*), az ún. *Fredegarius-krónika és folytatásai* c. VII.–VIII. századi frank kompiláció, valamint Paulus Diaconus VIII. századi itáliai szerzetes longobárd históriája; összehasonlításként azonban bevontunk egy korábbi, az ókor végéről származó útleírást, a híres *Itinerarium Egeriae*-t (IV. század vége). A vizsgálat, amelynek eredményét itt néhány, mintául kiválasztott szövegrészlet érzékelteti, a következő szempontokra terjedt ki: 1. az elbeszélés folyamatának tagolása; 2. a szó szoros értelmében vett narráció és a kommentár viszonya; 3. esetleges utalások a szöveg más részeire; 4. a kapcsoló-tagoló elemek (konnektívumok) működése. Az itt bemutatandó reprezentatív részletekben e kitériumok alkalmazása a következő, eléggé jellegzetes képletekhez vezet.

Szentföldi zarándokútjának leírása során Egeria a keleti kereszténység szertartásairól is tudósít, ilyen témájú részletet vizsgálunk itt (Eg XXIV, 1–4). Fontos tagoló mozzanat a fejezet tárgyának bejelentése: 31/1 *quae operatio singulis diebus cotidie in locis sanctis habeatur* 'milyen tevékenység folyik az egyes napokon naponta a szent helyeken'. A *singulis diebus* kifejezés itt afféle „alcímnek” tekinthető, hiszen ezeket az 'egyes napokat' az elbeszélő később szembeállítja a hetedik nappal, azaz a vasárnapal: 32/28 *Septima autem die, id est dominica die*. A vizsgált részletben belül világos időbeli tagolás szerint helyezkednek el a nap különböző időpontjaihoz rendelt vallási események: 31/4 *ante pullorum cantum* 'kakasszó előtt', 31/13 *ubi ceperit (= coeperit) lucescere* 'mihelyt virradni kezdett', 31/21 *hora sexta* 'a (napkelte utáni) hatodik órában',

31/28 *Hora ... decima* 'a (napkelte utáni) tizedik órában'. A szövegben az események világosan elkülönülnek a rájuk vonatkozó kommentártól, amely látható módon „vésődik rá” a tulajdonképpeni elbeszélésre. A kommentár szólhat az eseményben történő részvétel módjáról: 31/10 *presbyteri bini uel terni ... uices habent* 'a papok kettesével vagy hármásával váltják egymást'; az esemény megvalósulásának módjáról: 31/31 *Lumen autem de foris non affertur* 'a megvilágítás nem kívülről származik'; s lehet metanyelvi jellegű is: 31/5 *omnes monazontes et parthene, ut hic dicunt* 'minden *monazon* (= szerzetes) és *parthene* (= apáca), ahogyan itt mondják', a két görög elnevezés magyarázatára. A szövegelemek összetartozását megerősíti az egymást követő istentiszteletek azonos jellegű eseményeinek kiemelése a *similiter* 'hasznalóképpen' szóval. Az egész útleírásban Egeria bőségesen használja a konnektívumokat, amelyek többféleképpen szinthezik – s valamiféle távlattal is ellátják – a szöveget. A vizsgált részletben az *item* (eredetileg 'ugyanúgy') továbbvivő s egyben valamilyen ismétlődő mozzanatra utaló szócska; a *nam* (eredetileg 'ugyanis') alsóbb szintet: részletezést vagy kommentárt vezet be, így 31/1 *quae operatio singulis diebus ... habeatur* 'milyen tevékenység folyik az egyes napokon' kifejtése: *Nam singulis diebus ante pullorum cantum aperiuntur omnia hostia* (= *ostia*) 'az történik az egyes napokon, hogy kakasszó előtt kinyitnak minden kaput', ill. 31/10 (a már idézett kommentár kezdete) *Nam presbyteri bini uel terni*; a (mondat második helyén álló) *autem* (második helyen álló 'pedig') folytatást és ugyanakkor enyhe szembeállítást jelez: 31/28 *Hora autem decima* 'a tizedik órában pedig', 31/30 *incenduntur omnes candelae ... Lumen autem de foris non affertur* 'meggyújtanak minden gyertyát ... a megvilágítás nem is kívülről származik' (vö. fentebb). Az *Itinerarium* szövege egészében elég világosan áttekinthető tervrajzra vagy – másféle hasonlaltal élve és figyelembe véve a sokféle és gyakori szintváltást – jól kidolgozott domborműre emlékeztet, amely itt számunkra a maga dísztelen világosságában még egyfajta későantik stíluslehetőséget képvisel.

Getica című munkájában Iordanes előadja azt a viszálykodást, amely Attila király halála után a hun birodalomban kitört, és a birodalom felbomlásához vezetett (Get 259–263). A szövegrészt mintegy keretbe zárja a tárgy bejelentése és az eseménysor végkifejletének rögzítése: 125/5 *inter successores Attilae de regno orta contentio est* 'Attila leszármazottai között versengés támadt az uralkodásért', ill. 126/1 *cesserunt itaque Hunni* 'végleg meghátráltak tehát a hunok'. A *contentio* 'versengés' kifejezés itt világos tárgymegjelölésnek tekinthető, amely még ugyanabban a mondatban kiegészül az *omnes simul imperium perdiderunt* megjegyzéssel: 'egyszerre veszítették el mindannyian a birodalmat'. A szövegrészben előadott eseménysor, melynek lényege a hunok veresége az ellenük lázadó népekkel vívott csatában, jól követhető, nem explicit

tagolás, hanem elsősorban a mutató és vonatkozó névmási anaforák (némileg egyenlőtlen) hálózata révén, pl.125/5 *Talibus peractis* 'miután ezek a dolgok történtek', 125/10 *quod ut Gepidarum rex conperit* 'amit mihelyt megtudott a gepidák királya', 125/25 *in quo proelio filius Attilae maior natu... occiditur* 'amely csatában Attila legidősebb fia elesik'. Az események lineáris felvonultatása itt fontos követelménye az előadásnak, mivel a tulajdonképpeni elbeszélést minduntalan kommentárok szakítják félbe. Néha a kommentár élesen elkülönül az eseménysortól, így azt a megállapítást, hogy Attila leszármazottai elveszítették a birodalmat (ld. fentebb), követi egy szubjektív, általánosító reflexió: 125/7 *omnes simul imperium perdiderunt. sic frequenter regna grauat copia quam inopia successorum* 'így a birodalmaknak gyakran éppúgy árt, ha túlsok az örökös, mint ha nincs örökös'. Máskor azonban a kommentár – metafora formájában – mintegy megismétli az eseménysor egy elemét, s aztán maga az elbeszélés is ezen a metaforikus síkon folytatódik: 125/16 *diuiduntur regna cum populis, fiuntque ex uno corpore membra diuersa, nec quae unius passioni conpaterentur, sed quae exciso capite in inuicem insanirent* 'egymás ellen fordulnak a királyságok s népeik, és az egységes test különálló tagokra oszlik, amelyek már nem valamely közös szenvedély részesei lesznek, hanem a fej kivágatása nyomán örülten egymásra fognak rontani'.

Összeolvadhat a narráció és a kommentár úgy is, hogy a kommentár kerül szintaktikailag domináns helyzetbe, és maga az eseménysor egy szubjektíven szemlélt képbe tűnik át, ahogyan az egymás ellen csatázó népek harcmodorának jellemzésekor történik: 125/20 *admirandum reor fuisse spectaculum, ubi cernere erat contis pugnantem Gothum, ense furentem Gepida[m]* etc. 'úgy vélem, csodálatos látvány lehetett, amikor mód nyílt szemlélni a lándzsával harcoló gótot, a karddal rohanó gepidát'. A különböző jellegű részletek viszonylag sikeres összeszövődésén túl elég magas szervezetségi fokot jeleznek a *Geticá*-ban a szöveg más részeire történő utalások – így Attila fiainak visszavonulása kapcsán: 126/1 *fugantur iuxta litus Pontici maris, ubi prius Gothos sedisse descripsimus* 'a Fekete-tenger partvidékére menekülnek, ahol, mint leírtuk, korábban a gótok laktak'.

Ami végül a konnektívumok használatát illeti, szó sincs olyan halmozásukról, amelyet az *Itinerarium*-ban megfigyelhettünk, mindamellett itt is feltűnik a *nam* kötőszó „szintező” értéke, amellyel hidat ver egy általánosabb megállapítás és egy részletezőbb beszámoló közé: 125/7 (ld. fentebb) *omnes simul imperium perdiderunt. sic frequenter regna grauat copia quam inopia successorum. nam fili Attilae ... gentes sibi diuidi aequa sorte poscebant* 'az történt ugyanis, hogy Attila fiai a népeket sorshúzás útján kívánták maguk között elosztani'. A Iordanes-szöveg narrátoráról azt mondhatjuk, hogy az alapvetően világos eseményelmondás közben sokfelé tekint ki a történetből, s így műve nem tervrajzra vagy domborműre, hanem inkább a szálakat már-már kuszán vegyítő

szövevre emlékeztet, ahol a különféle antik stíluskövetelmények megtartásának igénye bizonyos szaggatottságot eredményez.

A *Fredegarius harmadik folytatása* néven ismert VIII. századi krónika rövid, annalisztikus fejezetekben tárgyalja a frank birodalmat érintő fontosabb, viszonylag újkeletű eseményeket; az itt kiválasztott részlet (FredCont III, 39–41) futólag említi Aistulfus longobárd király halálát (39), majd Kis Pipin frank uralkodó és Constantinus bizánci császár barátsági szerződését (40), végül hosszabban tér ki Pipin király és Waiofarius akvitániai fejedelem konfliktusára (41). Mindezen eseménysorokat a narrátor a maguk különállásában ábrázolja, teljesen külsőleges kronológiai kapcsokkal az egyes fejezetek között, amilyen a 39. fejezet elején a *Post haec* 'ezek után', a 40. elején a *Dum haec agere[n]tur* 'miközben ezek történtek', a 41. elején a *His itaque gestis* 'majd ilyen események után'. A mechanikus egymásutániség (vagy egymásmellettség) benyomása annak ellenére fennmarad, hogy előfordulnak pontosabb időközmejelölések is: így (38. fejezet vége) 185/30 *Et quieuit terra a proeliis annis duobus* 'és nyugton volt az ország a háborúktól két éven át', ami hivatkozással szolgál a Waiofarius-epizód (41. fejezet) indításakor: 186/11 *His itaque gestis, et duobus annis cum terra cessasset a pr[o]jeliis* 'majd ilyen események után, s amikor már két éve nem volt háború az országban'; ugyanígy (42. fejezet eleje) 186/28 *Euoluto anno, id est anno decimo regni ipsius* 'egy év elmúltával, azaz [Pipin] uralkodásának tizedik évében'. Szemben a gondosan tagolt és szintezett Egeria-útleírással, szemben másfelől az elbeszélés szabad folyását sokféleképpen megtörő Iordanes-krónikával, a *Fredegarius* a narrációnak csaknem a „nullfokát” állítja elénk, ahol az eseménysorokat kísérő kommentár is ritka. Igazán kifejtett „narrátori közbeszólást” alig találunk; a vizsgált szövegrészben itt-ott az események kurta minősítésére kerül sor. Megérdemeltnek minősül a szerencsétlenül járt Aistulfus király halála: 186/2 *diuino iudicio ... uitam et regnum crudeliter digna[m] morte[m] ammisit* (sic) 'isteni ítélet folytán életét és királyságát kegyetlenül, méltó halállal elveszítette'; még rövidebb szubjektív megjegyzést olvashatunk Pipin király helyzetéről, aki Waiofariust engedetlensége miatt 'akarata ellenére' s mintegy 'kényszerülve' (186/20 *inuitus coactatus*) támadta meg haddal; bizonytalanságot kifejező apró kommentár kapcsolódik a Bizánccal kötött szerződés sikertelenségéhez: 186/9 *Nescio, quo faciente, postea amicitia[s] ... nullatenus sortita est effectu* 'nem tudom, miért a megígért barátság később semmi módon nem érvényesült'. Eltekintve a már említett, linearitást hangsúlyozó időtartamjelölésektől, a szövegrészek egymásra utalása nem jellemző, legfeljebb egyes sztereotip ismétlődésekből bontakozik ki egy magasabb szintű narratív ritmus, pl. hadi expedíciókról beszámoló fejezetek végén – nyilvánvaló ideológiai üzenetként – gyakran olvasható olyasmi, hogy 'Pipin király egész hadseregével sértetlenül tért

haza': vö. 186/27 *Rex Pippinus cum omni exercitu suo inleso reuersus est ad propria* a 41. fejezet végén, máshol más változatokkal. E lecsupaszított narráció fősvényen bánik a kapcsolás-tagolás specifikus eszközeivel is: elszórtan található a továbbvivő szerepű *inde, igitur, autem*. Miközben az explicit kapcsolás így visszazorul, a koherencia biztosításában megnövekszik a lexikai ismétlés szerepe. Gyakran ismétlődnek a tulajdonnevek, ellátva a 'már említett' jelentésű „biztonsági” metanyelvi jelzőkkel (*praedictus, praefatus*): 186/24 (41. fejezet vége): *Waiofarius princeps Aquitanie ... omnes iustitias, qu[a]s praefatus rex Pippinus per legatos suos ei mandauerat, in placito instituto facere deberet. Rex Pippinus cum omni exercitu suo inleso reuersus est ad propria* 'Waiofarius, Akvitánia fejedelme mindazon elégtételeket, melyeket az említett Pipin király követei útján elrendelt a számára, nyilvános gyűlésen tartozik teljesíteni. Pipin király egész hadseregével sértelenül tért haza' (vö. fentebb). Bármely kritériumunkat vizsgálva arra a következtetésre jutunk, hogy irodalmi megfontolásoktól kevéssé befolyásolt szöveggel van dolgunk, amely az eseménysorokat a maguk linearitásában, egymással csak lazán összekapcsolva, magasabb szervező elv nélkül, mozaikszerűen tárja elénk.

Sok tekintetben meghatározza az annalsztikus szerkesztés Paulus Diaconus VIII. század végéről származó történeti munkáját, amelyet a longobárdok vándorlásának és Itáliában alapított királyságuknak szentelt, állandó kitekintést nyújtva azonban Itália egészére. A vizsgált szövegrészben például (Paul IV, 29–33) a 30.–33. fejezetek rövid tudósításokat tartalmaznak egymást követő meghatározott időszakokról (általában egy-egy évről), s a fejezetek közötti kapcsolatot a Fredegarius-krónikából már ismert, a kronológiára mechanikusan utaló időhatározói kifejezések alkotják: 127/9 (30. eleje) *Igitur sequenti aestate mense Iulio* 'majd a következő nyáron júliusban', 127/13 (31. eleje) *Eodem tempore* 'ugyanabban az időben' stb. Mindamellet a 29. fejezet, amelynek témája Nagy Gergely pápa 604-ben bekövetkezett halála, egészen más jellegű. A kifejezetten történeti események (Gergely halála, utódlás) közlése után a továbbvivő-témaváltó *autem* segítségével sor kerül a pápa elköltözését szükségképpen kísérő természeti katasztrófák részletezésére (igen hideg tél, vetés pusztulása, éhínség), majd a narrátor idézi Gergely egyik levelét, és abból következtetést von le az elhunyt lelki nagyságára vonatkozóan. Az idézetet „alcímként” működő világos metanyelvi kijelentés vezeti be: 126/15 *Libet sane me pauca de eiusdem beati Gregorii papae quadam epistola huic opusculo inserere* 'Szabad mindenképpen e művecskébe illesztenem egy keveset ugyanezen boldog Gergely pápa egy leveléből'. Paulus szövege így végeredményben világosan és gazdagon tagolt, s ez annál lényegesebb, mivel az előadásból nem hiányoznak a magyarázó-értelmező kommentárok sem. Magyarázat követi a természeti csapások felsorolását: 126/13 *Debuit etenim tunc mundus fame[m] sitimque pati, quando*

recedente tanto doctore animas hominum spiritualis alimoniae penuria sitisque ariditas inuasit 'kellett ugyanis, hogy a világ éhségtől és szomjúságtól szenvedjen akkor, amikor ilyen nagy tanítómester távoztával az emberek lelkén is úrrá lett a szellemi táplálék nélkülözése és a kietlen szomjúság'. A levélidézetet körülöleli a létjogosultságát igazoló kommentár: 126/16 *ut possit liquidius agnosci, quam humilis iste uir fuerit* '[azért kerül ide az idézet,] hogy nyilvánvalóvá legyen, milyen alázatos férfi volt ő', ill. 127/5 *Ecce quantae humilitatis uir iste fuit* 'lám, mekkora alázatosságú férfi is volt ő'. Az elbeszélő technika itt felsorolt vonásai közül különösen magas szervezettségre utal a teljes mű szövegére történő metanyelvi hivatkozás (*huic opusculo*, ld. fentebb). Paulus munkája azonban még az annalsztikus részekben is elüt a Fredegarius-krónikától a kapcsoló-tagoló elemek igen rendszeres használata révén. Ezek a mondanivaló előrehaladásának minden lényeges mozzanatát jelölik: a fentebb bemutatott szövegdarabokban a magyarázó *etenim*, a síkváltó *sane*, az új témát bejelentő *autem*, de a pusztán eseményrögzítésre hivatott fejezetekben is az egyik eseménytől a másikhoz átvezető *quoque* 'továbbá' sűrű előfordulása már nem a mozaik, hanem egy gondosan kimunkált lépcső képzetét idézi fel ebben a későantik hagyományhoz visszakanyarodó, az I. évezred vége felé ismét magasabb műveltségi fokról tanúskodó szövegben.

A „dombormű”, a „szövet”, a „mozaik” és a „lépcső” – e kísérleti formulákba igyekeztünk sűríteni azt a négy modellt, amelyek az itt vizsgált reprezentatív szövegrészletek szerkesztésmódját meghatározzák. A modellek időbeli sorrendje megfelel annak a művelődéstörténeti folyamatnak, amelynek során az antikvitás stiláris-retorikai öröksége formálissá válik, majd szinte teljesen elvész, hogy azután – a beszélt és az írott latinság végletes eltávolodása után – a mechanikussá lett írásmód átadja helyét egy ismét gazdagabb és hajlékonyabb stílusnak, azonban immár egy olyan nyelven, amely nem az anyanyelv többé, hanem az írás mesterségéhez elsajátítandó tudós eszköz. A beszélt és írott nyelv közötti távolság, amely sajátos nyelvi tudatot teremt minden koraközépkori írástudó számára, a bennünket érdeklő szövegvizsgálathoz mintegy laboratóriumi körülményeket jelent, mivel lehetővé teszi a tagolási-utalási rendszer alapvetően szükséges szintjének és magasabb szintjeinek elkülönítését és világos szemléletét. A kiválasztott szövegfajta leírásában a szűkebb értelemben vett szövegnyelvészet módszerei sikerrel ötvözhetők az elbeszéléseleméleti szempontokkal.

Források:

(a felhasznált kiadásokra lap/sor formában utalunk; a kéziratos latin szövegek normalizálását kiegészítés esetén [], törlés esetén { } jelzi):

Eg = *Itinerarium Egeriae*. Ed. O. Prinz. Heidelberg. 5. kiadás, 1960.

Get = Iordanes: *Getica*. Ed. Th. Mommsen, Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi V, pars prior, Berlin. 1882.

FredCont = *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii* Scholastici libri IV cum Continuationibus. Ed. B. Krusch, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Merouingicarum II, Hannover. 1888.

Paul = Paulus Diaconus: *Historia Langobardorum*. Ed. L. Bethmann - G. Waitz, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum, Hannover. 1878.